

พัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษา ในโรงเรียนวิถีพุทธในเขตภาคเหนือตอนบน

Moral Development of Secondary School Students in the Buddhist Way of Life Schools (BWLS) in the Upper Northern Region

พระครูพิพัฒนศีลาจารย์ (ดิลก เพ็ชรศรี) และคณะ

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คุณลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมในตัวนักเรียน และปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณและวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากโรงเรียน 9 โรงเรียน นักเรียน 500 คน ผู้บริหารและครู 18 คน ในปี 2557

ผลการวิจัยพบว่า สภาพการดำเนินงานของโรงเรียนอยู่ในระดับดี ในแง่คุณลักษณะเชิงคุณธรรมจริยธรรมสี่ด้าน ได้แก่ ด้านกาย สังคม จิต และปัญญา นักเรียนคิดว่าตนมีคุณลักษณะทั้งสี่ด้านในระดับสูง ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียน ได้แก่ ปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนและนักเรียนกับนักเรียน การจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ หลักสูตรที่ใช้ชีวิตเป็นตัวตั้ง มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้รู้จักตนเองและอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ครูทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนวิถีพุทธ การมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ระบบนิเทศตรวจสอบและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ห้องเรียนและอาคารเรียนมีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ และครูมีพรหมวิหารธรรม ส่วนปัญหา อุปสรรคของการพัฒนาคุณลักษณะเชิงคุณธรรมจริยธรรม ได้แก่ สภาพแวดล้อมของนักเรียนบางคนไม่เอื้อ มีการเปลี่ยนตัวผู้บริหารบ่อย ครูส่วนหนึ่งไม่เข้าใจแนวทางของโรงเรียนวิถีพุทธ ครูมีภาระงานมาก หลักสูตรยังไม่บูรณาการแนวคิดวิถีพุทธอย่างเพียงพอและยังไม่เชื่อมโยงกับวิถีในชุมชน ครูไม่อาจทำแผนการเรียนการสอนที่สอดคล้องเนื้อหาวิถีพุทธได้ในทุกรายวิชา โรงเรียนยังขาดเกณฑ์การประเมินผลที่ชัดเจน ส่วนค่านิยมสมัยใหม่ที่เน้นวัตถุนิยม วิถีชีวิตแบบเมือง อิทธิพลทางลบของสื่อ และการขาดความร่วมมือจากผู้ปกครอง เป็นอุปสรรคจากภายนอกโรงเรียน การแก้ไขปัญหาอุปสรรคเหล่านี้จะช่วยให้ปัจจัยที่สำคัญส่งผลต่อคุณธรรมของนักเรียนได้ดีขึ้น

คำสำคัญ: คุณธรรม / จริยธรรม / โรงเรียนวิถีพุทธ

Abstract

This research aims to study the way the Buddhist Way of Life Schools (BWLS) operate, what moral character looks like, and the important factors for moral development. Both qualitative and quantitative approaches were used to study 9 BWLS. Simple random sampling was used to select 18 classes from Grades 9 and 12, totaling 500 students, 18 school directors and teachers. Three instruments were used: a questionnaire to evaluate school operations, an in-depth interview for directors and teachers, and a self-evaluation form for students' moral character.

The findings revealed that the students rated the success in school operations as high. Significant factors include the teachers, schools' operational plan, student-teacher relations, and Buddhist extra-curricular activities. The students' moral characters were evaluated as high. Nine factors conducive to the positive formation of the students' moral character were enabling environment, arrangement of Buddhist extra curricular activities, learner-centered method of teaching, relevant curriculum for students' ways of life, etc. Negative factors were students' home environment, frequent changes of school directors, lack of integration of Buddhist education concepts in teaching, materialism, mass media influence and the lack of parents' co-operation. Three suggestions, namely, emphasis on factors which create a positive formation of the students' moral character, formal and informal network of BWLS be established, with greater coordination in the network.

KEYWORDS: MORAL / ETHICS / BUDDHIST WAY OF LIFE SCHOOL

บทนำ

“โรงเรียนวิถีพุทธ” เป็นรูปแบบหนึ่งของนวัตกรรมทางการศึกษาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เมื่อปี 2546 โดยการริเริ่มของกระทรวงศึกษาธิการ (อดิศร จันทรสสุข, 2548) ถือเป็นโรงเรียนในระบบปกติ แต่มีรูปแบบใหม่ที่นำหลักพุทธธรรมมาใช้พัฒนาผู้เรียนสู่ชีวิตที่สมบูรณ์ ระบบการศึกษาประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) จัดกระบวนการจัดการเรียนรู้ในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” การเรียนรู้ในชั้นเรียนเป็นการบูรณาการพุทธธรรมทั้งความรู้และกระบวนการฝึกปฏิบัติ

จากงานวิจัยของนางลักษณ์ วิรัชชัย ศรีมาจณ วิเชียร และพิศสมัย อรทัย (2551) ได้สำรวจตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมที่ได้มีการสร้างขึ้น แล้วสังเคราะห์สาระนำมาตรวจสอบความเหมาะสมและจัดลำดับความสำคัญของตัวบ่งชี้พบว่าการพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมของไทยมีความก้าวหน้าช้ากว่าของต่างประเทศ การเฝ้าระวังระดับคุณธรรมในสังคมไทยยังขาดระบบที่สามารถเชื่อมโยงระดับจุลภาคกับมหภาคเข้าด้วยกัน เกิดปัญหาการพัฒนาคุณธรรม จำเป็นต้องสร้างระบบเฝ้าระวังคุณธรรมให้เป็นรูปธรรมชัดเจนและมีมาตรการพัฒนาที่ชัดเจน เพื่อยก

ระดับคุณธรรมขึ้น ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมที่สังเคราะห์ขึ้นมี 14 ตัว ได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความมีสติสัมปชัญญะ ความขยันหมั่นเพียร ความมีวินัย ความอดทน เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องสำคัญในสังคมไทย และสอดคล้องกับแนวคิดโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยเสริมสร้างและพัฒนาผู้เรียนให้เกิดคุณธรรมได้

ในระยะแรกเมื่อปี 2546 มีโรงเรียนสมัครใจเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธประมาณ 80 โรงเรียน (อดิศร จันทรสุข, 2548) ต่อมาขยายเพิ่มขึ้นจำนวนมาก จำเป็นต้องมีการติดตามประเมินผลคุณภาพของโรงเรียน โดยบัณฑิตธรรมสังวาลย์ (2553) ได้ทำวิจัยพัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพของโรงเรียนวิถีพุทธขึ้น มีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน คือ ด้านปัจจัยนำเข้า ด้านกระบวนการและด้านผลผลิต แต่ละองค์ประกอบหลักแบ่งเป็นองค์ประกอบย่อยและตัวบ่งชี้ ได้พัฒนาและตรวจสอบคุณภาพของตัวบ่งชี้โดยใช้แหล่งข้อมูลที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษานวพุทธ และผู้ที่ปฏิบัติจริง กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้ เห็นว่า ตัวบ่งชี้มีความเหมาะสมมาก จึงเหมาะที่จะนำไปใช้เพื่อพัฒนาการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธในพื้นที่ต่างๆที่มีความแตกต่างกัน

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียนวิถีพุทธระดับมัธยมศึกษาในเขตภาคเหนือตอนบนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ เพื่อให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยนำเข้าที่มีความหลากหลายในด้านต่างๆ ของตัวนักเรียน สภาพการดำเนินงานของโรงเรียน ตลอดจนคุณลักษณะของคุณธรรมที่ผู้บริหารและครูจะช่วยพัฒนาให้เกิดขึ้นในตัวนักเรียน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาปัจจัย สภาพการดำเนินงานและคุณลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมในตัวนักเรียนของโรงเรียนวิถีพุทธ โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะ คือ

1. ศึกษาสภาพการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ
2. ศึกษาพฤติกรรมและคุณลักษณะทางคุณธรรมในตัวนักเรียนของโรงเรียนวิถีพุทธ
3. ศึกษาปัจจัยและกระบวนการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธที่มีผลต่อคุณธรรมในตัวนักเรียน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ใช้ทฤษฎีระบบและแนวคิดโรงเรียนวิถีพุทธ ดังนี้

ทฤษฎีระบบ (Systems Theory) เป็นทฤษฎีหลักเชิงสหวิทยาการที่มุ่งเน้นการศึกษาหลักการที่ใช้อธิบายระบบใดระบบหนึ่งที่ดำรงอยู่และใช้ประเมินความสำเร็จของโครงการหรือวัดความสามารถในการบรรลุผลของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งได้ (Etzioni, 1964) ทฤษฎีระบบประกอบด้วยหน่วยย่อยสำคัญ 3 หน่วย คือ ปัจจัยนำเข้า (input) กระบวนการ (process) และผลผลิต (output) (Banathy, 1997)

ในงานวิจัยด้านการจัดการศึกษาแนวศาสนา มีงานวิจัยของ Deroche (2004) ซึ่งประเมินการพัฒนาลักษณะนิสัย (character development) ของนักเรียน องค์ประกอบในแง่บริบท ปัจจัยนำเข้าและกระบวนการที่ Deroche ค้นพบมี 10 องค์ประกอบ ได้แก่ ชื่อเสียงของโรงเรียน ความสัมพันธ์ของครูในโรงเรียน ความสัมพันธ์ของครูกับนักเรียน การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม

เป็นต้น

ในส่วนของคุณลักษณะนิสัยของเด็กที่เป็นผลลัพธ์ของการจัดการศึกษา เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะนิสัย Deroche ได้กำหนดคุณลักษณะของนักเรียน 20 ข้อ ได้แก่ มีพฤติกรรมดีขั้นออกกลางคันน้อยลง มาโรงเรียนสม่ำเสมอดีขึ้นทัศนคติดีขึ้น มีนิสัยช่วยเหลือหรือจิตอาสา ใช้ถ้อยคำสุภาพ เป็นต้น สำหรับสภาพแวดล้อมของโรงเรียน Deroche ได้เสนอองค์ประกอบย่อย 20 ด้าน ได้แก่ ความปลอดภัย กฎของโรงเรียนที่ชัดเจน มาตรฐานการเรียนรู้ชัดเจน มาตรฐานความประพฤติชัดเจน เป็นต้น ส่วนสุดท้ายว่าด้วยความซื่อสัตย์ของนักเรียน มีตัวบ่งชี้ต่างๆ ได้แก่ การไม่ลอกการบ้าน ไม่ลอกจากเว็บไซต์ ให้เพื่อนลอกการบ้าน ให้เพื่อนลอกข้อสอบ ลอกข้อสอบเพื่อน เป็นต้น

แนวคิดโรงเรียนวิถีพุทธ

โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อสนองตอบความสามารถที่แตกต่างกันของบุคคล เพื่อนำพาเด็กและเยาวชนไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไว้ชีวิตจำกัดเป็นโรงเรียนรูปแบบใหม่ที่จะช่วยผลักดันให้เด็กและเยาวชนไทยสามารถพัฒนาตามศักยภาพเป็นคนดี คนเก่งของสังคมและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข เมื่อจัดการศึกษาตามวิถีพุทธแล้ว คุณลักษณะที่เกิดขึ้นในตัวนักเรียนจะมี 4 ด้าน ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2547)

1. คุณลักษณะทางกาย หมายถึง ลักษณะทางด้านร่างกายและด้านการติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ สามารถดูแลรักษาสุขภาพร่างกายของตนให้แข็งแรง รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2. คุณลักษณะทางสังคม หมายถึง ลักษณะทางการประพฤติปฏิบัติของนักเรียนในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม อันได้แก่ มีระเบียบวินัย เคารพกฎเกณฑ์และกติกาของสังคม ประพฤติตนเป็นคนดี ปฏิบัติตนตามหลักศีล 5 มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง ตรงต่อเวลา เป็นต้น

3. คุณลักษณะทางจิต หมายถึง ลักษณะทางด้านจิตใจของนักเรียน อันได้แก่ มีจิตใจที่ดีงามตามหลักพรหมวิหารธรรม มีความเพียรพยายาม มุ่งมั่น มีสติระลึกรู้อยู่เสมอ เป็นต้น

4. คุณลักษณะทางปัญญา หมายถึง ลักษณะทางด้านความรู้ของนักเรียน อันได้แก่ มีความรู้ทางวิชาการตามที่หลักสูตรกำหนด มีความสามารถในการคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิตตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นต้น

จากการค้นคว้างานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนการสอนตามแนวคิดวิถีพุทธในต่างประเทศและในประเทศไทย พบว่า โรงเรียนวิถีพุทธไม่ได้มีแต่ในประเทศไทย แต่มีการจัดสอนในหลายประเทศดังนี้

ในประเทศไต้หวัน มีการจัดการศึกษาแนวพุทธศาสนาโดยองค์กรพุทธชื่อ จือจี (Tzu Chi) มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนทุกระดับชั้น คำสอนขององค์กรเน้นเรื่องศีลห้า ไตรสิกขา ความรักและความเมตตาอย่างไม่มีประมาณ (พระไพศาล วิสาโล, 2550)

ในประเทศศรีลังกา มีการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์เรียกว่าโรงเรียนธรรมะ เนื้อหาการสอนเน้นเรื่องศีลห้า ความกตัญญู การใช้ชีวิตเรียบง่าย ความมีระเบียบวินัย และความมีศรัทธาในพุทธศาสนา (พระธรรมโกศาจารย์ [ประยูร ธมฺมจิตฺโต], 2550)

ในปี 2012 Ma Rhea (2012) ได้ศึกษา โรงเรียนวิถิพุทธในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเรียกว่า Dharma School และพบว่าองค์ประกอบพื้นฐานของการสอน สภาพแวดล้อม และการปรับตัวของครูเป็นเงื่อนไขสำคัญของโรงเรียน Ma Rhea พบว่า ครูสามารถปรับตัวได้เมื่อเกิดการต่อต้านจากเพื่อนครูในโรงเรียนโดยใช้สติ ครูสื่อสารกับนักเรียนด้วยความเมตตา ให้เด็กนักเรียนฝึกทำสมาธิเพื่อให้เรียนรู้เรื่องการไม่ใช้ความรุนแรง นอกจากนี้ยังใช้สติเป็นหลักการสำคัญในการสอน ผู้บริหารรับรู้ว่าการเรียนการสอนในโรงเรียนปกติ ไม่ใช่โรงเรียนสอนศาสนา ผู้บริหารจะมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ส่วนครูสามารถนำพิธีกรรมของพุทธศาสนาแบบธิเบตมาให้นักเรียนฝึกปฏิบัติ และโรงเรียนสามารถปรับหลักสูตรให้มีเนื้อหาสาระแนวพุทธเพื่อใช้สอนเด็ก

Smith (2013) ได้ทำวิจัยในโรงเรียนวิถิพุทธในประเทศออสเตรเลียและพบว่าโรงเรียนวิถิพุทธได้นำแนวนโยบายค่านิยมแห่งชาติ (National Values Framework, NVF) ของประเทศออสเตรเลียมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรแนวพุทธ NVF เป็นแนวทางการสอนที่ทำให้เกิดวิธีการใหม่และแนวคิดใหม่ รวมทั้งความเชื่อมโยงของค่านิยมกับเนื้อหาหลักสูตร

ในประเทศอังกฤษ Thanissaro (2010) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับการสอนพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ โดยมองจากมุมมองของคนในคือผู้ที่เป็นชาวพุทธ ในประเทศญี่ปุ่นมีการทำวิจัยในโรงเรียนที่ใช้หลักคำสอนของพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในระดับปฐมวัย Holloway (1999) พบว่า ในโรงเรียนที่สอนแนววิถิพุทธ การเรียนการสอนจะไม่ยึดเยียดความรู้ให้เด็ก แต่ใช้วิธีกระตุ้นทางปัญญา เด็กที่ผ่านการเรียนการสอนแนววิถิพุทธ

จะสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยความเมตตา

ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีการจัดการศึกษาโดยองค์กรศาสนาเช่นเดียวกับในยุโรป Glenn (2000) อธิบายว่าโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนโดยองค์กรศาสนา (faith-based schools) เป็นโรงเรียนที่จัดโดยภาคประชาสังคมเพื่อแก้ปัญหาความไร้ประสิทธิภาพบางด้านของระบบราชการในการจัดการศึกษา โรงเรียนแบบนี้จะเน้นการกระจายอำนาจการบริหาร องค์กรที่ยืดหยุ่นกว่าระบบราชการ และสนองตอบความต้องการของสังคมได้ดี แม้รัฐจะไม่ได้ให้การสนับสนุนทางการเงินแก่โรงเรียนแบบนี้ แต่ก็เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองได้รับคูปอง (voucher) จากรัฐเพื่อเลือกส่งลูกเข้าเรียนในโรงเรียนแบบนี้ได้

ในประเทศไทย มีงานวิจัยจำนวนมากเกี่ยวกับโรงเรียนวิถิพุทธ ประมวลได้ดังนี้

สาโรช บัวศรี (2511) ได้เริ่มกล่าวถึงปรัชญาการศึกษาไทยที่ควรนำเอาพุทธปรัชญามาใช้ในการสอน โดยยึดหลักไตรสิกขา นับเป็นความคิดบุกเบิกที่กลายเป็นแนวคิดของโรงเรียนวิถิพุทธในเวลาต่อมา หลังจากนั้นพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (2542) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้บริหารโรงเรียนวิถิพุทธที่ต้องมีพรหมวิหารสี่และมีความเป็นกัลยาณมิตร สมคิด โพธิ์ชุมพล (2542) ระบุว่า ผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์และประพฤติดนเป็นแบบอย่าง สำหรับคุณลักษณะของครู กรมวิชาการ (2546) ระบุว่าครูต้องสามารถสื่อความหมายกับวัยรุ่นได้ มีบุคลิกภาพดี ด้านหลักสูตร พระเทพโสภณ (ประยูร ธมจิตฺโต) (2547) และประเวศ วะสี (2547) กล่าวถึงหลักสูตรที่สอนตามหลักไตรสิกขา ใช้ชีวิตเป็นตัวตั้ง ไม่ใช่ใช้วิชาเป็นตัวตั้ง สำหรับระบบการบริหาร มักเน้นให้มีความ

ร่วมมือระหว่างบ้าน (ผู้ปกครอง) วัดและโรงเรียน (บวร) ในงานวิจัยหลายชิ้น ได้แก่ สมคิด โพธิ์จุมพล (2548) เมตตา ภิรมย์ภักดี (2548) และชาตรี นามคุณ (2550)

งานวิจัยที่กล่าวถึงกระบวนการของโรงเรียน วิถีพุทธในแง่การจัดการเรียนการสอน งานวิจัยระบุถึงการสอนโดยสอดแทรกคำสอนของพุทธศาสนา โดยใช้วิธีที่หลากหลาย มีตัวอย่างและการใช้สื่อประกอบ ครูเป็นแบบอย่างที่ดี มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับคุณธรรม (เมตตา ภิรมย์ภักดี, 2548) การจัดกิจกรรมส่งเสริม เช่น สวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำ การจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนา ร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ ช่วยให้นักเรียนพัฒนาคุณลักษณะเชิงคุณธรรมได้ดีขึ้น (สมคิด โพธิ์จุมพล, 2548)

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณและวิธีวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกันในลักษณะวิธีวิจัยแบบผสม (Mixed Methods)

ประชากรที่ศึกษา คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และนักเรียนของโรงเรียนวิถีพุทธระดับมัธยมศึกษาในเขตภาคเหนือตอนบน ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนชั้น ม.1-ม.6 ในปี 2557

กลุ่มตัวอย่าง เป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่เลือกมาโดยเฉพาะเจาะจง ซึ่งเปิดสอนชั้น ม. 1-ม. 6 ในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และลำปาง จังหวัดละ 3 โรงเรียน รวม 9 โรงเรียน เป็นโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธมาไม่น้อยกว่า 5 ปี ผู้บริหารสถานศึกษา 9 คนและครู 9 คน แต่ละโรงเรียนสุ่มนักเรียนชั้น ม. 3 และชั้น ม. 6 อย่างละ 1 ห้องเรียน โดยการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (simple

random sampling) รวมนักเรียนกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 500 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้พัฒนาเครื่องมือขึ้น 3 ชุด ได้แก่

1) แบบประเมินสภาพ/ระดับการดำเนินงานของตัวบ่งชี้คุณภาพของโรงเรียนวิถีพุทธตามความคิดเห็นของนักเรียน

2) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกสำหรับผู้บริหารและครูเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะ

3) แบบประเมินตนเองของนักเรียนในระดับพฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมของตน

การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2557

การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเชิงปริมาณใช้การวิเคราะห์สถิติเชิงบรรยาย ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และใช้การวิเคราะห์สถิติเชิงอนุมาน ได้แก่ การวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบการเลือกตัวแปรเป็นขั้นตอน (stepwise multiple regression analysis) ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย (analytic induction) และการจำแนกชนิดข้อมูล

ผลการวิจัย

1. ข้อค้นพบจากการวิจัยเชิงปริมาณ

ปัจจัยส่วนบุคคลของนักเรียน พบว่า เป็นเพศหญิงร้อยละ 61.60 เพศชายร้อยละ 38.40 เป็นนักเรียนชั้น ม. 3 และ ม. 6 จำนวนเท่ากัน คือ 250 คน อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลร้อยละ 57.60 ประกอบกิจกรรมทางศาสนาในครอบครัว (เช่น ทำบุญ ตักบาตร ไปวัด) ในลักษณะนานๆ ครั้ง เป็นส่วนใหญ่ คือร้อยละ 70.20

ตาราง 1 สรุปตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อคุณลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมด้านกาย สังคม จิต และปัญญาของนักเรียน 5 ลำดับแรก

ตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อ	ตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อ	ตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อ	ตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อ	สรุปลำดับปัจจัยที่ส่งผลต่อ
คุณลักษณะทางกาย 1) บรรยายภาคห้องเรียนแออัดต่อการเรียนรู้ 2) ปฏิสัมพันธ์ที่ดี ครู-นักเรียน และ นักเรียน-นักเรียน 3) วิธีการสอนหลากหลาย 4) การมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียนในการพัฒนานักเรียน 5) ห้องเรียนปราศจากสิ่งเสพติด	คุณลักษณะทางสังคม 1) ปฏิสัมพันธ์ที่ดี ครู-นักเรียน และ นักเรียน-นักเรียน 2) จัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจให้พอใจ 3) การเรียนการสอนยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ 4) ครูมีพรหมวิหารธรรม 5) ครูเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี	คุณลักษณะทางจิต 1) ปฏิสัมพันธ์ที่ดี ครู-นักเรียน และ นักเรียน-นักเรียน 2) หลักสูตรถือชีวิตเป็นดั่งพัฒนาให้รู้จักตนและผู้อื่นร่วมกันอย่างเกื้อกูล 3) การเรียนการสอนยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ 4) ครูผู้สอนทำวิจัยเพื่อใช้พัฒนา 5) จัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจให้พอใจ	คุณลักษณะทางปัญญา 1) จัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจให้พอใจ 2) ครูผู้สอนทำวิจัยเพื่อใช้พัฒนา 3) การเรียนการสอนยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ 4) การเรียนการสอนบูรณาการไตรสิกขาในกระบวนการเรียนรู้ 5) หลักสูตรถือชีวิตเป็นดั่งพัฒนาให้รู้จักตนและผู้อื่นร่วมกันอย่างเกื้อกูล	คุณลักษณะทั้งสี่ด้าน 1) สภาพแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ที่ดี, ห้องเรียน อาคารเรียนมีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ 2) กิจกรรมส่งเสริม กิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจให้พอใจ 3) การเรียนการสอน : ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ 4) หลักสูตร ถือชีวิตเป็นตัวตั้ง, พัฒนาผู้เรียนให้รู้จักตนเองและอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล 5) ครูผู้สอน ทำวิจัยเพื่อพัฒนา งาน, มีพรหมวิหารธรรม
รวมตัวบ่งชี้ 10 ตัวอธิบาย คุณลักษณะได้ร้อยละ 59	รวมตัวบ่งชี้ 8 ตัวอธิบาย คุณลักษณะได้ร้อยละ 52	รวมตัวบ่งชี้ 6 ตัวอธิบาย คุณลักษณะได้ร้อยละ 42	รวมตัวบ่งชี้ 7 ตัวอธิบาย คุณลักษณะได้ร้อยละ 50	รวมตัวบ่งชี้ 9 ตัวจากปัจจัย 6 ด้าน อธิบายคุณลักษณะในภาพรวมได้ร้อยละ 81
ระดับคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมทางกาย = 3.85	ระดับคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมทางสังคม = 3.85	ระดับคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมทางจิต = 3.91	ระดับคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมทางปัญญา = 3.64	ระดับคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมทั้งสี่ด้าน = 3.87

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

ความคิดเห็นของนักเรียนต่อระดับการดำเนินงานโรงเรียนวิสุทธิโพธิ์ที่เป็นอยู่ ทั้งปัจจัยนำเข้า (ค่าเฉลี่ย 3.78) และกระบวนการดำเนินงาน (ค่าเฉลี่ย 3.76) อยู่ในระดับมาก ตัวบ่งชี้สำคัญคือครูผู้สอนทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน การสร้างบรรยากาศ การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนและนักเรียนกับนักเรียน

สำหรับระดับพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม นักเรียนชายและหญิงมีค่าเฉลี่ยของระดับพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมในเกณฑ์มาก (ค่าเฉลี่ย 3.87) ค่าเฉลี่ยสูงสุดเป็นด้านจิต (3.91) ค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดเป็นด้านปัญญา (3.84)

ในภาพรวม มีตัวบ่งชี้ 9 ตัวที่ส่งผลทางบวกต่อพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม ประกอบด้วย 1) การสร้างบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนและนักเรียนกับนักเรียน 2) การจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิต 3) การจัดการเรียนการสอนยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ 4) ใช้หลักสูตรถิอชีวิตเป็นตัวตั้งให้ผู้เรียนรู้จักตนเองและอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล 5) ครูผู้สอนทำวิจัยเพื่อพัฒนางาน 6) บ้าน วัด โรงเรียนร่วมมือกันพัฒนานักเรียนอย่างต่อเนื่อง 7) มีระบบนิเทศตรวจสอบและประเมินต่อเนื่องด้วยบรรยากาศของกัลยาณมิตร 8) จัดห้องเรียน อาคารเรียนและบริเวณโดยรอบให้มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ 9) ครูผู้สอนมีพรหมวิหาร ตัวบ่งชี้ 9 ตัวนี้สามารถร่วมกันอธิบายพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมในภาพรวมของนักเรียนได้ร้อยละ 81

ผลการวิเคราะห์ตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมในด้านต่างๆ แสดงไว้ในตาราง 1

2. ข้อค้นพบจากการวิจัยเชิงคุณภาพ

ปัญหาอุปสรรคในการบริหารจัดการโรงเรียน

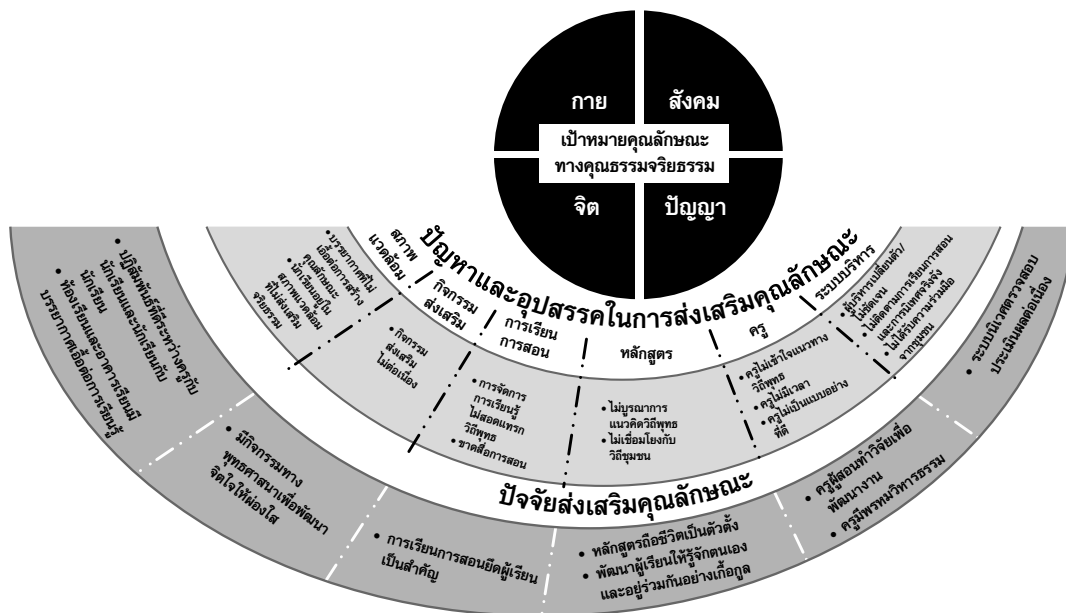
วิสุทธิโพธิ์ที่ผู้บริหารและครูระบุจากข้อมูลเชิงคุณภาพประกอบด้วยปัญหาในการสร้างคุณลักษณะของผู้เรียนด้านต่างๆ ดังนี้ ด้านทางกาย ได้แก่ สิ่งแวดล้อมในโรงเรียนและบ้านของเด็กไม่เอื้อผู้ปกครองไม่กังวลพฤติกรรมด้านอบายมุขไม่สามารถต้านกระแสวัตถุนิยม ปัจจัยทางเศรษฐกิจของครอบครัวทำให้เด็กถูกละเลย บางรายมีปัญหาด้านสุขภาพและตกอยู่ใต้อิทธิพลของเทคโนโลยีสารสนเทศเชิงพาณิชย์ เช่น เกมสื่อนเตอร์เน็ตชักนำเด็กไปในทางที่ผิด ด้านสังคม ได้แก่ สังคมภายนอกมีวิถีชีวิตแบบเมืองมากขึ้น คนไม่สนใจผู้อื่น นักเรียนมีการทะเลาะเบาะแว้งตีกันเอง และมีอบายมุขล่อเด็ก อุปสรรคเหล่านี้เป็นปัจจัยที่อยู่ในสภาพแวดล้อมมากกว่าปัจจัยในโรงเรียน ด้านทางจิต ได้แก่ นักเรียนไม่อยากเข้าร่วมกิจกรรม ขาดความอดทน เบื่อง่าย การชักนำของสื่อจนนักเรียนควบคุมจิตตนเองไม่ได้ ขาดสติ และไม่รู้สึกรักและหวงแหนสิ่งที่เป็นสาธารณะ ไม่เอื้ออาทรคนรอบตัว ด้านทางปัญญา ได้แก่ พื้นฐานความรู้ความสามารถของนักเรียนต่างกัน ระดับสติปัญญาต่างกัน ต้องการการสอนที่คำนึงถึงสภาพของผู้เรียนแต่ละคน และขาดการส่งเสริมจากครอบครัว ขาดโอกาสการเรียนรู้เพิ่มเติม

3. การสังเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ

มีปัจจัยและปัญหาอุปสรรค 6 ด้านที่ส่งผลต่อการส่งเสริมคุณลักษณะทางคุณธรรมของนักเรียนเรียงลำดับความสำคัญ ได้แก่ สภาพแวดล้อม กิจกรรมส่งเสริมทางพุทธศาสนา การเรียนการสอน หลักสูตรครูและระบบบริหารในด้านสภาพแวดล้อม การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนและนักเรียนกับนักเรียนกับการมีห้องเรียน อาคารเรียนที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ มีความสำคัญที่สุด

แต่มีปัญหาอุปสรรคเมื่อบรรยายภาศสภาพแวดล้อม
ไม่เอื้อและนักเรียนอยู่ในสภาพแวดล้อมภายนอก
โรงเรียนที่ไม่ส่งเสริมจริยธรรม ด้านกิจกรรม
ส่งเสริมทางพุทธศาสนา การจัดกิจกรรมทาง
พุทธศาสนาเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญ แต่ถ้ากิจกรรม
ดังกล่าวไม่ต่อเนื่องจะลดทอนการส่งเสริม
คุณลักษณะในตัวนักเรียน ด้านการเรียนการสอน
การจัดการเรียนการสอนที่ยึดเอาผู้เรียนเป็นตัวตั้ง
มีความสำคัญมาก ปัญหาอุปสรรคคือไม่จัดทำ
แผนการเรียนรู้ที่สอดคล้องวิถีพุทธ ประกอบกับ
การขาดสื่อการสอน ด้านหลักสูตร การพัฒนา
หลักสูตรโดยถือชีวิตเป็นตัวตั้ง กับการที่หลักสูตร
ช่วยให้ผู้เรียนรู้จักตนเองและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้
อุปสรรคเกิดจากการที่หลักสูตรไม่บูรณาการ

แนวคิดวิถีพุทธเข้าไปในเนื้อหา และไม่เชื่อมโยงกับวิถีของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ ด้านครู ครูทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนกับการที่ครูมีพรหมวิหาร แต่ถ้าครูไม่เข้าใจแนวทางวิถีพุทธ ไม่มีเวลาและไม่สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ปัจจัยที่เกี่ยวกับครูก็จะไม่บรรลุเป้าหมายได้ ด้านสุดท้ายคือระบบบริหาร ตัวบ่งชี้สำคัญคือการมีระบบนิเทศตรวจสอบและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง อุปสรรคคือผู้บริหารเปลี่ยนตัวบ่อยหรือไม่มีความชัดเจนในเรื่องวิถีพุทธ ไม่ติดตามการเรียนการสอนและการนิเทศอย่างจริงจัง ตลอดจนไม่ได้รับความร่วมมือกับชุมชน (ดูแผนภาพ 1)

แผนภาพ 1 ปัจจัยส่งเสริมและปัญหาอุปสรรคในการส่งเสริมคุณลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียน

อภิปรายผล

ข้อค้นพบจากการวิจัยมีประเด็นที่จะนำมาอภิปราย 3 ประเด็น ดังนี้

1. ผลการวิจัยครั้งนี้เป็นไปตามกรอบแนวคิดทฤษฎีระบบที่ใช้ในการวิจัย ทั้งปัจจัยนำเข้าและกระบวนการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี มีปัจจัยบางตัวตามทฤษฎีที่แตกต่างจากข้อค้นพบ ได้แก่ ชื่อเสียงของโรงเรียน การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม การมีส่วนเกี่ยวข้องของผู้ปกครอง โรงเรียนมีเครือข่ายที่ดี และการสื่อสารที่เคารพซึ่งกันและกัน ถ้าการดำเนินการของโรงเรียนวิถิปุทธในประเทศไทยได้ผนวกเอาปัจจัยเหล่านี้เพิ่มเข้าไปจะทำให้มีผลสัมฤทธิ์ดีขึ้น เมื่อพิจารณาปัจจัยที่ค้นพบในงานชิ้นนี้กับงานวิจัยอื่นๆ ข้อค้นพบด้านปัจจัยนำเข้าของโรงเรียนวิถิปุทธยืนยันตรงกับงานวิจัยและเอกสารเกี่ยวกับโรงเรียนวิถิปุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2542) สมคิด โพธิ์จุมพล (2548) ชาตรี นามคุณ (2552) และประเวศ วะสี (2547) กล่าวคือ ผู้บริหารต้องมีพรหมวิหารสี่ เป็นกัลยาณมิตร มีวิสัยทัศน์ ประพฤติตนเป็นแบบอย่าง ครุมีความรู้ความสามารถและชัดเจนในจุดหมาย ตลอดจนหลักสูตรที่ใช้ชีวิตเป็นตัวตั้ง

ปัจจัยนำเข้าของโรงเรียนในต่างประเทศที่อาจช่วยให้การดำเนินการของไทยดีขึ้น คือ ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนว่าโรงเรียนไม่ใช่โรงเรียนสอนศาสนา แต่เป็นโรงเรียนปกติของรัฐบาล หลักสูตรควรพัฒนาขึ้นโดยใช้ค่านิยมแห่งชาติของรัฐบาลเป็นแนวทาง และหลักสูตรควรมีจุดมุ่งหมายทำให้นักเรียนดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุขและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชนของตน

2. การวิจัยครั้งนี้ได้ค้นพบตัวบ่งชี้สำคัญในเรื่องกระบวนการดำเนินงานของโรงเรียนวิถิปุทธคือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน คุณสมบัติในตัวครูและสภาพแวดล้อมจะส่งผลต่อนักเรียนผ่านปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียน และนักเรียนกับนักเรียนเป็นสำคัญ ตัวบ่งชี้ที่ควรพิจารณาเพิ่มเติมได้แก่ ความซื่อสัตย์ของนักเรียน การไม่ลอกข้อสอบ ลอกการบ้าน หรือคัดลอกผลงานของผู้อื่น (plagiarism) การไม่ใช้ความรุนแรงและไม่ทะเลาะกัน (Deroche 2004; Smith 2013; พระไพศาล วิสาโล, 2550; พระธรรมโกศาจารย์ [ประยูร ธมฺมจิตฺโต], 2550) การอดทนอดกลั้น ช่วยเหลือผู้ยากไร้ และความกตัญญู

3. การดำเนินงานโรงเรียนวิถิปุทธของประเทศไทยเทียบกับต่างประเทศแล้วมีความได้เปรียบเพราะเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนในท้องถิ่นที่มีคนนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ ความรู้สึกต่อต้าน จึงมีน้อยหรือไม่มี คล้ายกับที่ได้หวั่นและศรีลังกา ส่วนโรงเรียนที่ออสเตเรียและญี่ปุ่นดำเนินงานท่ามกลางท้องถิ่นที่มีคนนับถือศาสนาคริสต์และอิสลาม โรงเรียนวิถิปุทธจึงประสบกับข้อท้าทายในการดำเนินงาน

อนึ่ง การดำเนินงานของโรงเรียนวิถิปุทธในประเทศไทยจัดโดยภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การมีส่วนร่วมโดยภาคประชาสังคมที่เป็นองค์กรศาสนาหรือนเน้นการสอนตามหลักธรรมของศาสนายังมีน้อย ดังที่ Glenn (2000) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การจัดตั้งโรงเรียนโดยภาคประชาสังคมในรูป faith-based school จะช่วยให้เกิดความยืดหยุ่นในระบบการบริหารและสนองตอบความต้องการของสังคมได้ดี เพราะมีการกระจายอำนาจการบริหารโรงเรียนออกไปจากรัฐ

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อเสนอแนะว่ารัฐควรส่งเสริมโรงเรียนวิถิพุทธของไทยให้มีทั้งในภาครัฐและภาคประชาสังคม และให้ทั้งสองภาคได้มีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนการสอน รักษามาตรฐานร่วมกัน และสร้างเครือข่ายซึ่งกันและกัน รวมทั้งควรพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธให้มีคุณภาพมากขึ้นโดยการสร้างเครือข่ายเชื่อม

โยงและประสานการดำเนินงานที่เป็นระบบ ทั้งเครือข่ายที่เป็นทางการที่มีอยู่ของกระทรวงศึกษาธิการส่วนกลางโดยสำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการที่พัฒนาขึ้นระหว่างโรงเรียนวิถิพุทธในเขตพื้นที่การศึกษา และระหว่างเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อสร้างความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นของโรงเรียนวิถิพุทธ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมวิชาการ. (2546). *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสตร์ และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2547). *โรงเรียนวิถิพุทธ*. ใน *โรงเรียนวิถิพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชาติรี นามคุณ. (2550). *การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนแกนนำโรงเรียนวิถิพุทธ เขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต 1 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท)*. สาขาวิชาการบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นางลักษณ์ วิรัชชัย ศรีมาจ ญ วิเชียร และพิศสมัย อรทัย. (2551). *การสำรวจและสังเคราะห์ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม.
- บดินทร์ ธรรมสังวาลย์. (2553). *การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพโรงเรียนวิถิพุทธ (ปริญญาานิพนธ์ปริญญาโท)*. สาขาวิชาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร.
- ประเวศ วะสี. (2547). *การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ*. สืบค้นจาก <http://www.budpage.com/ba90.sh>
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2547). *โรงเรียนวิถิพุทธเพื่อสังคมไทย*. ใน *โรงเรียนวิถิพุทธ* (1-32). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2550). *เยือนสยามนิภายในศรีลังกา*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2542). *เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครูอาจารย์และผู้บริหาร)* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

- พระไพศาล วิสาโล. (2550). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการจัดการความดี: ศึกษากรณีมูลนิธิพุทธฉือจี้*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณภาพ.
- เมตตา ภิรมย์ภักดี. (2548). *การนำแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธสู่การปฏิบัติจริงในสถานศึกษา*. ค้นจาก <http://www.edbkk1.go.th/index1.html>
- สมคิด โพธิ์จุมพล. (2548). *การบริหารจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถีพุทธ กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านหนองผือ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาหนองคาย เขต 1. รายงานการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง สาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.*
- สาโรช บัวศรี. (2511). *ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย: จุดบรรจบระหว่างพระพุทธศาสนากับประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุวิริยาสาน.
- อดิศร จันทรสข. (2548). *รายงานการวิจัยการปลูกฝังคุณธรรมในเด็กปฐมวัย ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ของแกนนำโรงเรียนวิถีพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม.

ภาษาอังกฤษ

- Banathy, B. (1997). *A taste of systemic*. The primer project, society for general systems research. Retrieved from <http://ISSSTOPICS-L@newiv.org>
- Deroche, E. (2004). *Evaluating character development: 51 tools for measuring success*. Greensboro, North Carolina: Character Development Group.
- Etzioni, A. (1964). *Modern organizations*. New York: Prentice Hall.
- Glenn, C. (2000). *The ambiguous embrace: Government and faith-based schools and social agencies*. Ewing: Princeton University Press.
- Holloway, S. (1999). The role of religious beliefs in early childhood education: Christian and Buddhist preschools in Japan. *Early Childhood Research and Practice Journal (ECRP)*, 16 (1-2), Retrieved from <http://www.ecrp.uiuc.edu/v1n2/holloway.html>
- Ma Rhea, Z. (2012). Mindful teaching: Laying the Dharma Foundations for Buddhist Education in Australia. *International Education Journal: Comparative Perspectives*, 11(1), 35-51.
- Smith, E. (2013). *Buddhist voices in school: How a community created Buddhist education program for state schools*. Rotterdam, the Netherland: Sense Publishers.
- Thanissaro, Phra Nicholas. (2010). Teaching Buddhism in Britain's schools: Redefining in insider role. *Contemporary Buddhism*, 11(1), 69-84.

ผู้เขียน

พระครูพิพัฒน์ศีลาจาร (ดิลก เพ็ชรศรี) สาขาวิชาสังคมศาสตร์ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
แม่ฟ้าหลวง เชียงราย 53000 อีเมล: betterman2311@hotmail.com

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัครา อัครนธิ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง เชียงราย 53000
อีเมล: akara.akaranithi@gmail.com

ศาสตราจารย์ ดร.สุภาวค์ จันทวานิช ภาควิชาสังคมวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
10330 อีเมล: chansupang@gmail.com